

Pravnik, diplomat, književnik in publicist Lujo Vojnović in rapalska meja¹

Darja Kerec

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-3124 Rapalska meja: četrto stoletja obstoja in stoletje dediščine ter spomina, ki ga financira ARIS

169

IZVLEČEK

Lujo Vojnović (1864–1951) je bil hrvaški pravnik, književnik, publicist in politik. V času pariške mirovne konference je v etnografski sekciji sodeloval pri Jugoslovanskem odboru kot poznavalec zgodovine in kulture Dalmacije ter Italije. Njegova stališča o jadranskem vprašanju med jugoslovanskimi politikami niso bila vedno dobro sprejeta. Posredoval je največkrat nesprejemljive razmejitvene predloge, tudi za konferenco v Rapallu, kjer pa ni bil udeležen. Leta 1921 je bil imenovan za člana in predsednika delegacije Kraljevine SHS v pogajanjih o odprtih kulturnih in cerkvenih vprašanjih ter šolstvu (t. i. kulturna konvencija – dogovori o repatriaciji kulturne dediščine med državama na osnovi 8. člena rapalske pogodbe). Razgovori v Rimu so bili prekinjeni že na prvi seji in se zaradi pasivnosti italijanske delegacije nikoli niso nadaljevali.

Ključne besede

Lujo Vojnović, Kraljevina SHS, rapalska meja, rapalska pogodba, Jugoslovanski odbor, kulturna konvencija, fašizem

ABSTRACT

Lujo Vojnović (1864-1951) was a Croatian lawyer, writer, publicist, and politician. He was a connoisseur of the history and culture of Dalmatia and Italy, and during the Paris Peace Conference, he participated in the ethnographic section of the Yugoslav Committee. Yugoslav politicians did not always agree with his views on the Adriatic issue. His demarcation proposals were considered the most unacceptable, including for the Rapall conference, where he did not participate. In 1921, he was assigned as a member and chairman of the delegation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes to negotiate open cultural, ecclesiastical issues, and education matters. This negotiation is also known as the cultural convention, which is an agreement on the repatriation of cultural heritage between two countries based on Article 8 of the Treaty of Rapallo. Talks in Rome

were suspended after the first meeting due to the inactivity of the Italian delegation.

Key words

Lujo Vojnović, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Rapallo border, Treaty of Rapallo, cultural convention, Yugoslav Committee, fascism

UVOD

12. novembra 1920 je bila med Kraljevino SHS in Kraljevino Italijo v Rapallu, od Genove oddaljenem le slabih 30 kilometrov, podpisana mirovna pogodba. Meja med državama je bila določena, a povojno dogajanje ob njej, kot tudi v mednarodni politiki, ni simboliziralo obdobja konstantnega miru in vedno blago zvenceh političnih odzivov. Hrvaški sta bili odvzeti Istra (brez Kastava) in Dalmacija z otoki², Sloveniji pa z razmejitveno črto Peč – Jalovec – Triglav – Možic – Porezen – Blegoš – Črni vrh nad Novaki – Bevke – Hotedršica – Planina – Javorniki nad Cerknico – Biška gora – Snežnik – Kastav Matulji – Jadransko morje (Kvarner).

Diplomatska prizadevanja v času enoletne pariške mirovne konference (18. januar 1919–21. januar 1920) imajo predzgodovino in segajo v čas med prvo svetovno vojno, kar je uspešno unovčila Italija, ki je iz vojne izšla kot zmagovalka s teritorialno garancijo iz Londonskega sporazuma, po katerem ji je bilo 26. aprila 1915 obljubljenih enajst ozemeljskih enot, ki so bile v večini poseljene s Slovenci in Hrvati.³

Z rapalsko pogodbo je bila meja med sosedama določena, z njo pa se je Italija okoristila na račun in v škodo Slovencev in Hrvatov v Italiji, ki so odtlej kot manjšinski narod po že tako dolgih štirih letih vojne kot prvi v Evropi izkusili fašizem. Življenja Slovencev na Goriškem, Primorskem, Notranjskem, v Istri in Trstu so se pred stoletjem korenito spremenila in pri prebivalcih vse do danes pustila globoko zarezo v kolektivnem spominu, del katerega sta fašistično nasilje ter institucionalizirano poitalijančevanje, ki sta se končala šele s koncem druge svetovne vojne. Reakcije na rapalsko pogodbo so bile povsod po Kraljevini SHS upravičeno in brez izjeme polne ogorčenja, jeze, strahu in posmeha, posebej med Dalmatinci (»*Rapalski mir – vražji*

2 Cres, Lošinj, Lastovo, Palagruža in mesto Zadar. Leta 1924 si je Italija priključila še Reko.

3 Trst, Goriško-Gradiščanska, Istra, del Kranjske, sodni okraj Trbiž in občina Bela Peč.

pir!«⁴) – tudi, ker je vlada z njeno uradno objavo odlašala, čeprav so bile prve neuradne informacije o pogodbi v časopisih objavljene dan ali dva po podpisu.⁵ Pogodba je bila v *Službenih novinah kraljevine Srba, Hrvata in Slovenaca* pod št. 273 objavljena 8. decembra 1920.⁶ Tudi na ameriškem konzulatu v Zagrebu so ugotavljali, da si vlada raje prizadeva za pogovore z Italijo, kot da bi vztrajala pri določenih rapalske pogodbe, in da Italiji ne gre zaupati, saj da ni iskrena in se ne bo držala določil iz pogodbe.⁷

Iz turbulentnega medvojnega obdobja so kot karierni zmagovalci in poraženci izšli mnogi zaslužni možje (in redkokatera ženska) ter si ustvarili zavidljive kariere v povojnih letih, ki pa so bila povsod po Evropi, tudi v Kraljevini SHS (Jugoslaviji), podvržena vsakodnevnim politiki. V začetku so se politični akterji in diplomati ukvarjali s propadom monarhij in z nastankom novih držav, ureditvijo meja, gospodarskimi in socialnimi vprašanji, a kaj kmalu tudi s porajajočim se fašizmom ...

LUJO VOJNOVIČ (1864–1951)

Na ozemlju Avstro-Ogrske in Kraljevine SHS (Jugoslavije) so se v domačih in tujih vladnih palačah in sobanah zvrstili številni možje diplomacije, med njimi tudi bančnik, župan, diplomat in publicist Ivan Hribar. Imel je dolgo življenje in bogato kariero, a za razliko od Luja Vojnoviča konca druge

4 Hercigonja, Dunja. Velika Britanija i spoljnopolitički položaj Jugoslavije 1929–1933: britanska politika prema jugoslovensko-italijanskim sukobima u vreme svetske privredne krize. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987, 24.

5 Primer: »Ljubljana, 13. novembra. Iz Rapalla se poroča, da je sporazum podpisan, doslej pa še niso dospele nikake podrobnosti.« »Najnovejša poročila.« *Tabor*, I/67, 14. november 1920, 4.

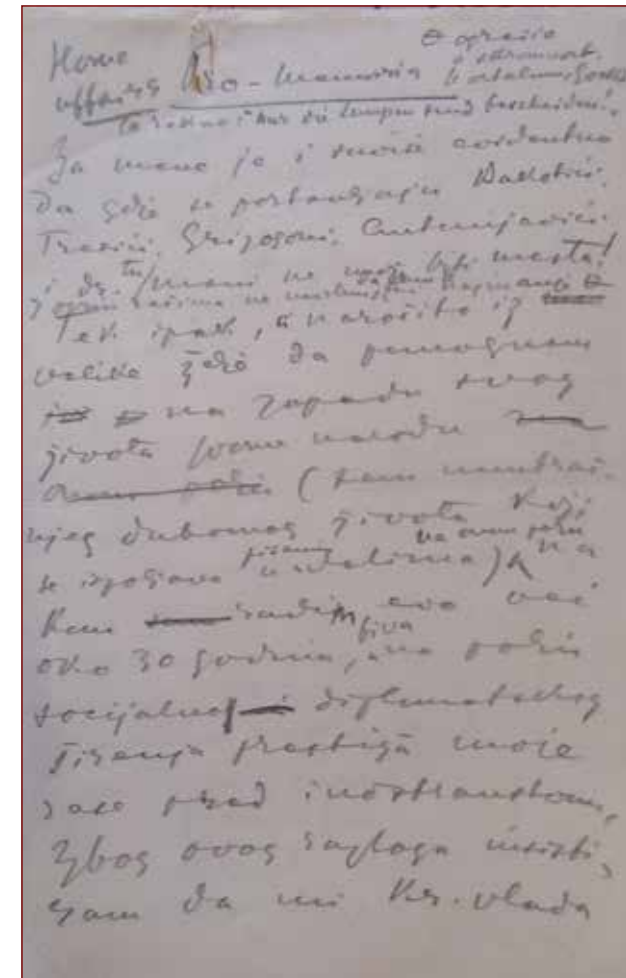
6 Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 27. december 1920, št. 149: »*Rapalska pogodba med kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in med kraljevino Italijo.*« <http://hdl.handle.net/11686/210> (dostop: november 2023).

7 »It is believed that Italy is neither trustworthy or sincere, and will not carry out the agreement regarding the execution of the Treaty of Rapallo ...«. Iz poročila konzula Alfreda Thomsona 29. maja 1922 Henryju Percivalu Dodgeu, ameriškega veleposlaniku v Beogradu, ob konferenci v Genovi, kjer sta Rusija in Nemčija podpisali rapalsko pogodbo. Čapo, Hrvoje (prir.), Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918. – 1929. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018, 37.

svetovne vojne ni dočakal. Knez oziroma *conte*⁸ Lujo je bil sedem let mlajši brat bolj znanega Iva.⁹ Maja 1945 je Lujo dočakal svobodo, a v vseh desetletjih dolgega življenja in letih političnih sprememb ni dočakal napotitve v katero od zelenih mednarodnih služb, ki so tako takrat kot danes marsikomu pomenile življenjsko maksimo. Ena od teh bi lahko bila v Pragi, kamor je bil kot prvi jugoslovanski veleposlanik na Češkoslovaškem napoten Hribar, čigar imenovanje ni bilo vsč marsikomu, tudi bratoma Vojnovič ne. Ivo se je namreč aprila 1920 nadejal diplomatske službe za mlajšega brata in ga v enem od stoterih pisem prepričeval, da je za razliko od prvo imenovanega bolj primeren za to poslaniško mesto.¹⁰ Tega se je Lujo tudi sam zavedal in v njegovem osebнем arhivu je ohranjenih več osnutkov prošenj za diplomatske službe v tujini.¹¹ Kot številnih drugih Lujo tudi tega kariernega cilja po Hribarjevem odhodu poleti 1921¹² ni dosegel. Julija je v Prago

- 8 Vojnovičevi so se pri rodovniku sklicevali na beneške kneze in prednike iz obdobja Nemanjičev. Ohranjeni podatek o njihovih knežjih prednikih v Dubrovniku je iz leta 1771. V 19. stoletju so od avstrijske oblasti dobili pravico do uporabe naziva knez/conte/konte z izrecno razlago, da to ni isto kot plemiški naziv grof, ki so ga na Dunaju priznavali le ruski veji rodbine. Grižak, Zoran in Čosić, Stjepan. *Figure politike: Lujo Vojnovič i Robert William Seton-Watson*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012, 13-14, 15 (op. 5).
- 9 Ivo Vojnovič (Dubrovnik, 1857 – Beograd, 1929) je bil pesnik in dramatik. Velja za najpomembnejšega dramatika hrvaške moderne (Ekvinokcij, Dubrovniška trilogija, Smrt majke Jugovića). Arhinet. Registar arhivskih fondova u zbirki Republike Hrvatske-Obitelj Vojnovič. Dostopno na: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_12357 (dostop: junij 2022).
- 10 Maštrović, Tihomil. *Pisma Iva Vojnovića. Knjiga druga*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Dubrovnik: Matica hrvatska, 2009, 352.
- 11 »Promemoria«. Hrvatski državni arhiv Zagreb. Obiteljski fond Vojnovič. HDA-781, 13-2.6.2.1. (71).
- 12 Hribar je za odhod iz Prage prosil sam, tudi in predvsem zaradi političnih razmer v domovini (reševanje problema nove valute). Uradno odstopno pismo je Hribar Ministrstvu za zunanje zadeve Kraljevine SHS poslal 17. julija, domov je odpotoval 25. julija 1921. Gačić, Aleksandra. *Dr. Bogumil Vošnjak – politik in diplomat: doktorska disertacija*. Filozofska fakulteta. Oddelek za zgodovino, Maribor, 2014, 182. Dostopno na: <https://dk.um.si/lzpisGradiva.php?id=44647> (dostop: november 2023).
- 13 »Ker bo poslanik Ivan Hribar imenovan za kraljevega namestnika v Ljubljani, bo postal poslanik v Pragi dr. Bogumil Vošnjak.« »Ivan Hribar – kraljevi namestnik v Ljubljani.« Slovenec, 7. julij 1921, XLIX/151, 1. Že novembra 1922 je bil Vošnjak odpoklican z mesta veleposlanika in naslednji dve leti je bil »na razpoglago« kot pooblaščenec Zunanjega ministrstva pri raznih meddržavnih pogodbah z Avstrijo, Italijo, Madžarsko, Albanijo in Veliko Britanijo. Gačić, Vloga Bogumila Vošnjaka, 58.

odpotoval goriški pravnik in publicist dr. Bogumil Vošnjak, ob snovanju deklaracije eden od treh Slovencev v Jugoslovanskem odboru¹⁴ na Krfu.

- 14 Med 14 člani Odbora sta ob Vošnjaku slovenske interese zastopala etnolog dr. Niko Zupanič, v Londonu pa je v Odboru sodeloval tudi sežanski pravnik, politik in gospodarstvenik dr. Gustav Gregorin.

Slika 1: Del osnutka prošnje za diplomatsko službo, ki ga je Vojnović napisal v Parizu 8. februarja 1920. V spodnjih šestih vrsticah omenja trideset let socialnodiplomatskega širjenja prestiža v tujini in iz tega razloga vztraja, da mu vlada dodeli eno od veleposlaniških mest.¹⁵

Kot v delu *Figure politike* o Luju Vojnoviću in britanskem zgodovinarju, publicistu in političnem aktivistu Robertu Seton-Watsonu pišeta Grijak in Čosić, sta oba ostajala na margini visoke politike. Kljub osebnim ambicijam nikoli nista bila močna subjekta, ki bi usmerjala družbene dogodke in procese. Kot strokovnjaka, svetovalca, posrednika ali propagandista sta z roba politične arene tu in tam vendarle lahko kdaj pomembno vplivala na dnevopolitična dogajanja. Resna analiza njenega delovanja ju v glavnem postavlja med akterje politik, ki so se oblikovale mimo njenega vpliva, ta je bil omejen, kot v tem prozopografskem delu ugotavljata avtorja. Njunega znanstva in dopisovanja niso povezovala vedno ista politična stališča, četudi sta se oba ukvarjala s krizo in z razpadom Avstro-Ogrske ter novo državo.¹⁶ Med prvo svetovno vojno sta sodelovala pri Vojnovićevi objavi knjige *Dalmazia, Italia ed unita Jugoslava* v angleškem jeziku¹⁷, ki je ob izidu leta 1920 dosegla precejšen propagandni učinek, a na rezultat pogajanj v korist Kraljevini SHS bistveno ni mogla vplivati.¹⁸

Dr. Lujo Vojnović (Split, 15. april 1864 – Zagreb, 18. april 1951) je bil pravnik, diplomat, književnik in publicist, ki se je uveljavil tudi kot politik in pisec zgodovinskih del o Dubrovniku. Nekateri ga opisujejo kot katolika srbskih korenin¹⁹ z zmernimi političnimi stališči in nekritičnim ter idealiziranim pisanjem o Dubrovniku in zgodovini Dalmacije, kar pa so v časopisnih člankih pogosto prezrli (*»Dr. Lujo Vojnović je književnik-istoričar, čovek duha, umetnik stila i pisane reči – on je slikar i pesnik istorije, a kao takav jedan od*

najzaslužnijih naših naučnika.«²⁰). Spet drugi pa ga ocenjujejo kot kontroverzno osebo, pri kateri se ni vedelo, kakšno stališče bo zavzela.²¹

V letih po koncu vojne so ga marsikdaj na tujem (tako kot brata so tudi njega pogosto vabili na Češko kot predavatelja²²) in doma kot diplomata, publicista in kulturnega zgodovinarja dojemali ter predstavljali popolnoma nekritično. Morda je na njegovo intenzivno literarno ustvarjanje vplivalo tudi dejstvo, da je bil Ivo že uveljavljen in cenjen pisatelj.²³ Zdi se, da so bili sinovoma Koste²⁴ pravo, politika in z njo povezana diplomacija položeni v zibko, a nihče od njiju ni bil povsem zadovoljen z nerealiziranimi ambicijami. Lujo je iz prava doktoriral v Gradcu leta 1894. Kariero je začel kot uradnik v Zagrebu, Sarajevu in Trstu, zatem pa je vodil odvetniško pisarno v Dubrovniku in tu stkal pomembne vezi v prosrbski kulturni srenji. Pot ga je vodila na Cetinje, kjer je leta 1895 postal osebni tajnik črnogorskega kneza Nikole I. Petrovića Njegoša in njegov pooblaščen predstavnik v Vatikanu (1901–1903). V letih 1904–1906 je služboval v Beogradu na dvoru Petra Karađorđevića, poučeval je tudi prestolonaslednika Aleksandra. Do leta 1913 je opravljal več različnih služb, bil je vršilec dolžnosti pravosodnega

15 »Promemoria«, HDA-781, 13-2.6.2.1. (71).

16 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 7.

17 Prav tam, 8.

18 Prav tam, 84.

19 V medvojnih in povojnih delih je proklamiral tezo o »rasnik« podobnosti Srbov in Hrvatov, pri čemer naj bi bili Srbi naprednejši del v procesu »ujedinenja«, vsakršno možnost hrvaške neodvisnosti pa je zavračal. V »zrelih letih« se oprime psevdozgodovinske argumentacije o kontinuirani skupnosti obeh narodov, ki sega globoko v srednji vek. Grijak in Čosić, *Figure politike*, 8.

20 »70-godišnjica dr. Luja Vojnovića.« *Sokolski glasnik* (Ljubljana), 20. april 1934, 2.

21 V začetku se v njegovih objavah kaže srbstvo in širjenje Srbije na škodo monarhije, zatem Pribičevićevo jugoslovanstvo pod srbskim vodstvom, v času NDH in v Titovi Jugoslaviji pa je še dvakrat radikalno spremenil lastna politična ter identitetna stališča. Grijak in Čosić, *Figure politike*, 8.

22 Iz govora 17. junija 1922 jugoslovanskim študentom v Pragi: »Dok je na snazi Rapalski ugovor, sve dotle još ne može da bude stvorena Jugoslavija. Jugoslavija nije potpuna dok su Zadar, Gorička i Istra u tuđim rukama.« »Lujo Vojnović jugoslavenskoj omladini«, *Novo doba*, 17. junij 1922 (brez paginacije, HDA-781, 2-1.3.5.-1.3. 8. 9. in 1.3.5.4.7. (11)).

23 »Dr. Lujo Vojnović je znameniti publicist in diplomat. Svojičas je sodeloval kot minister Črne gore na balkanski mirovni konferenci v Londonu. Bil je dober prijatelj pokojnega kralja Petra in vzgojitelj našega sedanjega vladarja. Med vojno je širil v inozemstvu spoznavanje naših razmer ter izdal v francoščini in angleščini odlična dela o naši zgodovini v zvezi s propagando za osvobodjenje vse Jugoslovenov. Dr. Lujo Vojnović je pesniška duša kakor njegov brat Ivo.« »Revizija človeka, a ne ustave.« *Tabor*, 6. december 1922, 1.

24 Kosta (Konstantin) Vojnović (Hercegnovi, Črna gora, 1832–Dubrovnik, 1903) je bil pravnik, politik, član Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti ter predavatelj na Pravni fakulteti v Zagrebu. Arhinet-Obitelj Vojnović (dostop: junij 2022).

ministra Črne gore (1899–1903).²⁵ Po razglasitvi Nikole za kralja (1910) je postal vodja njegovega kabineta ter predstavnik tričlanske delegacije na mirovni pogajanjih Balkanske zveze (lige) s Turčijo v Londonu decembra 1912. Delal je tudi na bolgarskem dvoru kot vodja knjižnice. Budno je spremljal evropski tisk, še posebej italijanskega v povezavi z jadranskim vprašanjem in združitvijo Slovencev, Hrvatov in Srbov.²⁶ Med prvo svetovno vojno je objavljala zgodovinske članke o Dalmaciji in ostro nasprotoval italijanskim ozemeljskim apetitom. Kmalu po začetku vojne je oblast proskribirala Luja in njegovo družino²⁷, o vzrokih za izgon so špekulirali tudi v slovenskih časopisih,²⁸ z nezaupanjem pa so nanj, še preden je začel kot informator za srbsko vlado delati v Italiji, gledali tudi v emigrantskih krogih. S Cetinja se je Vojnovič umaknil v začetku oktobra 1914, najprej v Benetke, kjer je že živela njegova družina, zatem pa v Rim, kjer se njegovo ime decembra omenja v skupini Hrvaškega odbora.

DELO V JUGOSLOVANSKEM ODBORU

Združenje slovenskih, hrvaških in srbskih emigrantov iz Avstro-Ogrske je bilo pod imenom Jugoslovanski odbor (dalje Odbor) ustanovljeno v pariškem hotelu Madison 30. aprila 1915, sedež je imelo v Londonu. Odboru je predsedoval hrvaški pravnik in politik Ante Trumbić (1864–1938), poslanec

25 Karaula, Željko. »Samozvani grof i »Srbin-katolik« Lujo Vojnovič - avstrijski konfident na dvoru kralja Nikole I. Petrovića?« V: *Crna Gora i crnogorsko pitanje u Prvom svjetskom ratu 1914-1918. godine: događaji i posljedice*, ur. Radulović, Dragan, 226. Cetinje: Matica crnogorska, 2015, 223–260; »Bivši crnogorski minister dr. Lujo knez Vojnovič je izdelal novi kazenski zakon, ki je že proglašen kot edino veljaven v kneževini. Naslanja se na moderne zakone.« »Črna gora. (Nov kazenski zakon).« *Naš list* (Kamnik), 23. december 1905, 5.

26 Arhinet-Obitelj Vojnović (dostop: junij 2022); Vojnovič, Lujo. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Dostopno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65238> (dostop: junij 2022).

27 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 75.

28 »Dubrovnik. Lujo conte Vojnovič je izgnan iz Dubrovnika. Listi ne priobčujejo nobenega komentara, ker se boje, da bi bili konfiscirani.« »Lujo conte Vojnovič izgnan.« *Slovenec*, 11. maj 1914, 5; »Naše jedinstvo piše, da kljub vsem dementijem vztraja na svojem poročilu, da je knez Lujo Vojnovič, zgodovinar in pisatelj, izgnan iz Dubrovnika. Vendar pa ta stvar v Zadru se ni končno rešena in je upati, da namestništvo popravi ta korak.« »Knez Lujo Vojnovič izgnan iz Dubrovnika?« *Slovenec*, 13. maj 1914, 4.

v dalmatinskem saboru, od leta 1905 župan Splita in soprodpisnik Krfske deklaracije (20. julij 1917). V prvem letu vojne, ko so jugoslovanski emigranti prebivali v Rimu, med njimi tudi Trumbić, so imeli na dnevnem redu predvsem italijanske ozemeljske aspiracije. Na predsednika srbske vlade Nikolo Pašića (1845–1926) se je, ko je še bil zaposlen na črnogorskem dvoru, s prošnjo po »službi za srbsko stvar« obrnil Vojnovič. Tako je bil imenovan za posebnega odposlanika srbske vlade v Rimu, kjer se je skušal priključiti Odboru. A njegova prisotnost pri emigrantih je vzbujala dvome, nezaupanje in nezanesljivost, posebej pri Trumbiću, ki je nanj gledal kot na plačanca z izrazitim prosrbskimi interesi. Tudi stališče, da naj članstvo v Odboru naj bi bilo vezano na finančne koristi posameznikov, je vplivalo na Trumbićevo presojo o »diplomatskih prišlekkih«. Podobno nezaupljivi do Vojnoviča so bili na srbski strani, tako odpravnik poslov v Rimu Ljubomir Mihailović, ki je v zvezi s tem kontaktiral Pašića, a mu je ta v telegramu resolutno odgovoril: »Vojnovič primio perom i rečju braniti naše gledište na Dalmaciju, Slovenačku i Hrvatsku i borbu sa talijanskim nacionalistima.«²⁹ Član Odbora Ivan Meštrović je kasneje zapisal, da se je ob prihodu v Rim »Lujo držao «važno i diplomatski» namećući svoju «osnovu» za budući teritorijalni sporazum s Talijanima. O Trumbiću i Supilu³⁰ govorio je podcjenjivački: 'Mali spatilinski advokatić i konavoski djetić, što oni znadu što je suptilna diplomacija.«³¹ Kaj kmalu je Vojnovič svoja izhodišča v zvezi z italijansko-slovenskimi vprašanji posredoval Trumbiću, Meštroviću in Supilu: Italiji bi se prepustila Istra, Zadar in vsi otoki severno od Brača, vprašanje Šibenika in Reke pa je ostalo odprto za pogajanja. Njegov predlog so gladko zavrnilo, a ga je sam objavil v nekoliko modificirani obliki leta 1915.³² V Odboru so kasneje zavrnilo tudi njegov predlog izjave o neodvisnosti ob kronanju Karla I. za ogrskega

29 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 76.

30 Frano Supilo (1870–1917), hrvaški publicist in politik, idejni tvorec Reške resolucije (1905), v kateri so zahtevali priključitev Dalmacije Hrvaški.

31 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 76.

32 Prav tam.

kralja (kot Karel IV.), ki da ga ne priznavajo za legitimnega vladarja in 18. decembra 1916 v londonskem *Timesu* tako objavili Trumbičevo izjavo.³³

Vodilni v Odboru si z njim niso bili enotni niti pri vprašanju odcepitve od monarhije in združitve vseh Južnih Slovanov (Hrvati, Srbi, Slovenci ter združitev s Srbijo in Črno goro), do česar je imel Vojnovič zadržke, saj naj bi s tem Odbor prekoračil kompetence. Meštrovič ga je ob tem opisal z besedami »neki crnogorski promatrač«.³⁴ Vojnovič ni nikoli postal polnopravni član Odbora, z njim je med vojno torej le »sodeloval«. Službo v vojnem času je opisal kot diplomatsko misijo srbske vlade (*»charge de mission od Kr. vlade za celog rata«*). Ambicije je usmeril v (pogosto enosmerno) korespondenco s člani Odbora, srbskimi politikami (Pašić in Vesnić³⁵), z britanski ter italijanskimi diplomati in novinarji.³⁶

Pogosto je objavljajal v francoskem in angleškem tisku, posebej pa se je posvetil iredentistični publicistiki. Tako je leta 1915 v Rimu pod psevdoni-

33 »Prvi se je ponudil Lujo Vojnovič, ki je sijajni stilist, da ga ni zlahka para, da sestavi primerno izjavo. Ali ta izjava je bila vse preveč pesniška in sestavo izjave je prevzel poseben odbor, v katerem so bili Trumbić, Trinajstić, Banjanin in Vošnjak. /.../ Slednjič se je še Trumbić vrgel na stvar ...« I.M., »Listek. Poglavja iz borbe za našo neodvisnost. Izjava neodvisnosti jugoslovanskega odbora.« Slovenski narod, 23. september 1919, 1.

34 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 76.

35 Milenko Vesnić (13. februar 1863 – 15. maj 1921) je bil član Pašičeve Narodne radikalne stranke in predsednik vlade od 16. maja 1920 do 1. januarja 1921, torej do razglasitve zakona o ustavi in delovanju Komunistične stranke Jugoslavije (Obznana), ki jo je spisal notranji minister Milorad Drašković, podpisal pa Vesnić kot predsednik vlade.

36 Korespondenca z zastopnikom v italijanskem parlamentu Andreom Torrejem in ekonomistom Marcom de Vitijem (1858–1943), urednikom dnevnika *La voce di Firenze*, s katerim je bil v pristnih odnosih. Torreja je kontaktiral v zvezi z njegovim člankom »L'Italia ed il programma jugoslav« v milanskem *Corriere della Sera* 27. maja 1916 in poudaril, da članek o jadranskem vprašanju ne more bazirati (zgolj) na osnovi bogate italijanske književnosti. Za Trst, Gorico in ozemlje levo od Soče je zapisal, da so naseljeni z jugoslovanskim prebivalstvom, a da je »nacionalni pečat« Trsta povsem italijanski. Opozoril je na nujnost kompromisnega reševanja ozemeljskih vprašanj, saj da gre za dva nasprotna nacionalna principa, in da bi moral jugoslovanski (»srbsko-hrvaško-slovenski«) narod, tudi za ceno žrtve, pridobiti dragoceno prijateljstvo italijanskega. A ta žrtev je nesprejemljiva, če se navedenim ozemljem ob meji z Italijo ne zagotovi absolutnega spoštovanja narodnostnih pravic in pokrajinske avtonomije. Grijak in Čosić, *Figure politike*, 77, 79–80.

mom Illyricus³⁷ objavil knjižico *Dalmazia e Italia consigli ed avvertimenti*, za katero je Trumbić dejal, da je »učinila jedan vrlo neugodni utisak u našim krugovima«, ker je v njej Dalmacijo zgodovinsko in etnično opredelil kot popolnoma slovansko in se povsem neprimerno lotil razmejitev ... Italiji ne bi prepustil Dalmacije, ampak Julijske Alpe, na kar pa so se upravičeno odzvali slovenski odborniki. Trumbić ga je opozoril, da nima pooblastila »trgovati z ozemljem, naseljenim z našim narodom«, kot tudi sam Odbor ne.³⁸

Po vstopu Italije v vojno se je večina odbornikov preselila v Pariz, kasneje v London. Vojnovič se iz Rima v Pariz ni preselil šele maja 1917 zaradi »špijonske afere«,³⁹ ampak že konec leta 1916, kot v pismu piše Seton-Watsonu.⁴⁰ V Parizu je imel več javnih predavanj v organizaciji vplivnih znanstvenih in kulturnih ustanov ter društev, hkrati je s spisi in predlogi pomagal srbski diplomaciji.⁴¹ Ivo pa je Trumbiću zameril, da njegovega brata ni imenoval v skupino Jugoslovanskega odbora, ko je bival v Rimu.⁴² V Parizu je Lujo ostal do novembra 1918⁴³, devet mesecev po tem, ko je Woodrow Wilson v ameriškem kongresu predložil mirovni program s 14 točkami in ureditev meja po narodnostnem načelu. Monarhija je bila v zadnjih vzdihljajih in tega so se zavedali tako na Dunaju kot v Budimpešti. V poročilu madžarskega ministrstva za obrambo 18. februarja 1918 so zapisali, da se jugoslovanska propaganda širi prek tiska, festivalov in ob različnih proslavah; nazadnje

37 Pogost psevdonim, pod katerim so objavljali številni slovenski in hrvaški intelektualci ter protestantski pisci, na primer Andrej Bernard Smolnikar, Bogumil Vošnjak, Primož Trubar, Matija Vlačić.

38 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 77.

39 Afera oziroma obtožba, da je bil med vojno avstrijski vohun v Švici. Karaula, »Samozvani grof«, 229–226; Grijak in Čosić, *Figure politike*, 78.

40 Pariz, 7. december 1916: »My dear Mr. Seton-Watson. It is with much pleasure that I inform You that I have left Italy and come to Paris with a special mission from the Serbian Government in order to give a greater impulse to our common unitarian work.« Grijak in Čosić, *Figure politike*, 377.

41 Prav tam, 81.

42 »Od prvog početka rada Jugoslov. Odbora u Italiji god. 1914–1915, Trumbić je stavio pitanje povjerenja pred tadašnjim našim članovima u Rimu, da se ne smije primiti Luja u Jug. Odbor.« Maštrovič. Pisma Iva Vojnovića. Knjiga prva, 408.

43 »Tam je ostal do propasti centralnih sil.« Slovenec, 10. januar 1938, 1.

so na proslavi srbskega pesnika Iva Vojnoviča v Osijeku nosili veliko srbskih kokard, peli bojne pesmi in vzklikali »kralju Petru, Pašiću, Srbiji in v Italijo«.44 Propagandni tisk v času konference ni zastal in tudi Vojnovič je v tem obdobju pogosto objavljajal v pariškem *Journal des débats*.45

Vojnovičeva vloga v Parizu se v sodobni historiografiji v delu o njegovih zaslugah pri mirovnih pogajanjih precej razlikuje od medijskih poročil in povojnega obdobja. Med vojno je bil v diplomatski službi Kraljevine Srbije v Rimu in Parizu, o njegovi realni vlogi na mirovni konferenci pa so mnenja zgodovinarjev drugačna od lastnih opisov dogajanja in ne nazadnje tudi pričakovanj, ki sta jih z bratom v tem obdobju reflektirala v osebni korespondenci. Tako so januarja 1938 o Vojnoviču v *Slovencu* zapisali, da »je bil na pariški mirovni konferenci ekspert naše vlade in član teritorialnega odbora«,46 ki »je pripravil več spomenic za orientacijo velikih sil o jadranskem vprašanju o Reki, Dalmaciji, Romuniji, Jugoslaviji itd.«47 Za etnografsko sekcijo Odbora, v katerem so bili geografi, etnografi, kartografi, zgodovinarji in statistiki in kasneje še nekaj advokatov, je med drugim v francoščino prevajal italijanske iredentistične knjige.48 Jovan Cvijić je bil predsednik krovne sekcije,49 v kateri so bile podsekcije za statistiko in etnografijo prebivalstva za Primorsko z Istro, Reko, Dalmacijo, Vojvodino, Makedonijo in Črno goro.

44 Les Croates et les Slovènes ont été les amis de l'Entente pendant la Guerre: quelques documents officiels tirés des archives militaires d'Autriche-Hongrie. Présentés par François Barac, Paris: Imprimerie Lang, Blanchong et Cie, 1919, 59.

45 O D'Annunzio 1. februarja 1919 v članku »Les Croates et M. D'annunzio« piše, da je Hrvat poimenoval z »i porci croati«. Grijak in Čosić, *Figure politike*, 154; o jadranskem vprašanju, bolečini in izgubljenih mesecih za mir pa zapiše, da so strnjeni v nekaj besedah v pričujočem članku: »Toute l'histoire de ces mois douloureux et perdus pour la Paix est contenue dans ces quelques mots.« »La Paix Adriatique«, *Journal des débats*, 3. oktober 1919, št. 275, 1-2, v mapi: HDA-781, 2-1.3.7.1.5. (11).

46 Pojavlja se več različic poimenovanja teritorialnega odbora: teritorialna, etnografska in etnografsko-zgodovinska sekcija.

47 »Novi senatorji.« *Slovenec*, 10. januar 1938, 1.

48 »Mitos o predvojnem italijanskem iredentizmu na Preimorskem.« *Istra*, 20. november 1936, 4.

49 Član srbske delegacije in vodilni geograf na Balkanu, tudi rektor beogradske univerze in predsednik Srbske akademije znanosti in umetnosti.

Slika 2: Člani etnografske sekcije delegacije Kraljevine SHS na pariški mirovni konferenci leta 1919 (tretji na desni sedi Lujo Vojnovič).50

Sredi decembra 1919 je bil Vojnovič povabljen na kosilo k regentu Aleksandru, ki se je mudil v Parizu (bival je v hotelu Continental): »Na kosilu pri regentu je bil francoski poslanik v Beogradu51 z gospo, naš minister za zunanje stvari dr. Trumbić z gospo, minister za promet dr. Drašković in g. Lujo Vojnovič.«52 15. decembra opoldan je prestolonaslednik iz Pariza odpotoval v Cannes, na železniški postaji v Lyonu sta se od njega poslovila Trumbić in Vesnić z veleposlaniško delegacijo.53 Zdi se, da v njuni družbi Vojnovič res ni bil zaželen. Da se ga je »ignoriralo«, je bila pogosta Ivova opazka, posebej, če in ko se je o javnih in poljavnih dogodkih poročalo v tisku.54 Zdi se verjetno, da je bil Vojnovič na stranskem tiru na pobudo

50 Z.(upanič), »Podsekcija jugoslovanske Etnografske sekcije na konferenci mira v Parizu 1919 za slovensko-nemško mejo, za Prekmurje in češoslovaško-jugoslovanski koridor.« *Etnolog* (Ljubljana), 1928, 87.

51 Joseph de Fontenay, šef misije v rangu poslanika v Beogradu (1917-1921).

52 »Regent v Parizu.« *Jugoslavija*, 16. december 1919, 3.

53 »Vesti Ljubljanskega dopisnega urada. Regent v Parizu.« *Jugoslavija*, 17. december 1919, 3.

54 Na primer julija 1920: »Beograd, 25. julija. Danes je dr. Milenko Vesnić priredil intimen obed, katerega se je udeležil prestolonaslednik regent Aleksander, dr. Korošec, francoski poslanik de Fontenay in ruski odpravnik Srandman. Temu se pripisuje velika politična važnost.« *Mariborski delavec*, 26. julij 1920, 4.

Trumbića in ostalih v Odboru, a neaktivnosti mu v tem času ne gre očitati. Tako je o razmerah v Dalmaciji informiral francoskega generala Francheta d'Espèrey, ki je 26. januarja obiskal Dubrovnik: »Dubrovnik, 26. januarja. Danes opoldne je došel s parobrodom general Franchet d' Esperey v luko Gruž. Na pristanišču so ga lepo sprejeli. /.../ Ob viharnih vzklikih je odgovoril general: Dubrovnik mi je poznani že iz prejšnjih dni. Lujo Vojnovič me je informiral o razmerah Slovanov. Dobro mi je znana želja vseh SHS Dalmatincev.«⁵⁵

V tem obdobju je Vojnovič intenzivno objavljala članke o zgodovinskih in političnih temeljih jugoslovanske združitve⁵⁶ in o jadranskem vprašanju⁵⁷ ter sodeloval v sklopu etnografske sekcije, a v njegovem osebni fondu o delu v Odboru ni posebnih spisov. Piše pa v osebni korespondenci, da je kot »član expert naše delegacije na mirovni konferenci u Parizu izradio isto-rijsko politički memorandum o Rijeci i Dalmaciji i o jugoslavenskom jedinstvu i uzaludno se trudio da naše poravnanje bude zaključeno još god. 1919. sa mnogo manje gubitaka a većim prestižom.«⁵⁸

DELO V EKSPERTNI SKUPINI ZA KULTURO

Februarja 1921 je bil Vojnovič imenovan za člana ekspertne skupine v Delegaciji Kraljevine SHS, ki naj bi v Rimu v pogajanjih z italijansko stranjo izdelala načrt za kulturno konvencijo oziroma dogovor o repatriaciji kulturne dediščine med državama na osnovi 8. člena (»V interesu dobrih intelektualnih in moralnih razmer med obema narodoma bo vlada čim prej sklenila konvencijo za okrepitev intimnega vzajemnega razvoja kultur-

55 »Franchet d'Esperey v Dubrovniku«. *Slovenec*, 28. januar 1919, 2.

56 Yougoslavie et Autriche, Paris - Barcelona 1918; pomembnejše brošure iz leta 1919 (Pariz): Lo Dalmatie; Italie et Yougoslove; Une reconstruction necessaire. Les Yougoslaves et la Papauté; L'Unite yougoslave. Grijak in Čosić, *Figure politique*, 85, op. 134.

57 La question adriatique: recueil de documents officiels je izšla leta 1920. Kasneje objavi še Jadransko pitanje: kako je i čijom krivicom propušten najpovoljniji momenat za njegovo rešenje (Beograd: Vreme 1925) in Borba za Jadransko more (Beograd: Glavni odbor Jadranske straže, 1925). Prav tam, 100.

58 Prav tam, 87.

nih razmer med obema državama.«⁵⁹) rapalske pogodbe.⁶⁰ O tem ga je v telegramu obvestil zunanji minister Nikola Pašić 9. februarja 1921.⁶¹

Vojnovič s sodelavci⁶² je bil agilen. Na osnovi vprašalnikov je zbral gradivo in preučil probleme na slovenskih in hrvaških ozemljih, ki so pripadli Italiji, pa tudi o zločinih italijanske vojske med vojno. Ljubljano je obiskal 8. marca in tu ostal več dni, da bi se na posebni konferenci sestal s predstavniki kulturnih ustanov in se poučil o razmerah slovenskega prebivalstva v Italiji: »Conte Vojnovič je o slovenskih razmerah dobro poučen. Njegova soproga izhaja iz slovenske rodbine⁶³. V Ljubljani bo ostal še par dni.«⁶⁴ Straža, mariborsko katoliško glasilo, je ob tem obisku objavila cinično novico: »Naša država bo začela nekaka kulturna pogajanja z Italijo. Pri teh pogajanjih bo zastopal našo državo Lujo Vojnovič, ki pride te dni v Ljubljano, kjer si bo izbral eksperte gotovo iz vrst demokratov.«⁶⁵ Na cinizem avtor besedila namiguje z besedama nekaka in demokratov, saj je Lujo novembra 1919

59 Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 27. december 1920, št. 149: »Rapalska pogodba med kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in med kraljevino Italijo.« Dostopno na: <http://hdl.handle.net/11686/210> (dostop: december 2023).

60 »Beograd, 28. febr. Zastopnik naše države pri kulturnih pogajanjih z Italijo bo g. Lujo Vojnovič. «Kulturna pogajanja z Italijo.« *Jutro*, 1. marec 1921, 1.

61 HDA-781, 11-2.5.1.2.2. (54).

62 Kot člana delegacije se v (pogosto na roko napisanih) dokumentih kot sodelavca sporadično omenjata Urban Cecil, pomočnik, prevajalec in tajnik (?) ter prof. Marije Kiseljak, hrvaški matematik in rektor zagrebške Visoke tehnične šole (1920-1921); »Italija posreduje med reškimi strankami.« *Jutro*, 27. maj 1921, 1; Marije Kiseljak. *Hrvatski biografski leksikon* (Izmk.hr): Dostopno na: <https://hdl.handle.net/11686/210> (dostop: december 2023).

63 Na Slovenijo ga je vezala poroka s Klementino (Tinko) Kopač, hčerko zagrebškega odvetnika Josipa Kopača in Klementine pl. Šimrak-Zužahje. Tinka je v Celju, kamor je Lujo pogosto prihajal na obisk, imela sorodnika Maksa Janiča. Arhinet-Obitelj Vojnovič (dostop: junij 2022). Janič je bil prvi predsednik Obrtne zadruge pekov v Celju in znani celjski pekovski mojster v letih 1916-1937. Družina Janič je imela svojo pekarno v Gosposki ulici med letoma 1868-1940. Janko Germadnik, »Blišč in beda prve slovenske domovine«. Dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/blisc-in-beda-prve-slovenske-domovine> (dostop: junij 2023).

64 »Ljubljanske novice.« *Slovenec*, 10. marec 1921, 3; »Dnevne vesti.« *Jugoslavija*, 10. marec 1921, 3.

65 »Politični pregled. Kraljevina SHS.« *Straža*, 2. marec 1921, 2.

vstopil v Jugoslovansko demokratsko stranko.⁶⁶ Največ navdušenja nad njim so pokazali pri ljubljanskem Jutru in poudarili, da je v Ljubljani, »da se kot odličen zgodovinar in estet seznanj s prosvetnimi delavci v Sloveniji, zlasti s profesorji ljubljanskega vseučilišča in da pobliže spozna kulturno delovanje Slovencev.«⁶⁷

Po konferencah v Ljubljani⁶⁸ in Zagrebu⁶⁹ 10., 11. in 12. marca 1921 je bila sprejeta skupna resolucija⁷⁰ s petimi ključnimi področji (1. Jezikovna in kulturna svoboda za manjšine v Italiji,⁷¹ 2. Dostop do jugoslovanskih kulturnih središč za Slovence v Italiji, posebej v Trstu in Gorici ter nemoteno delovanje šol in kulturnih zavodov, 3. Vzpostavitev šolskega sistema na nivoju, primerljivem z italijanskim in v sodelovanju z matičnim,⁷² 4. Ohranijo naj se stipendije in zavodi za slovenske šolarje, 5. Cerkevna avtonomija). Za nadaljnjo kulturno ustvarjanje in ohranjanje identitete so dodali zahteve o svobodnem udeleževanju, ustvarjanju in recipročnosti še za nekatere druge kulturne ustanove in zavode (knjižnice, gledališča, znanstvena, športna, telovadna in planinska⁷³ društva) ter dejavnosti za posameznike in skupine (novinarska, študijska in arhivska raziskovanja, glasbena gostovanja). Poudarili so, da je ohranjane sosedskih odnosov odvisno od Italije, če se

66 »Odlični jugoslovanski kulturni delavci vstopili v JDS. Beograd, 10. nov. Izv. Knez Lujo Vojnovič, znani jugoslovanski zgodovinar, je prigljal svoj vstop v demokratsko stranko.« »Politične beležke.« Jutro, 11. november 1920, 2. Soustanovitelj JDS je bil večkratni minister in unitarist Svetozar Pribičević, ki je leta 1924 iz nje izstopil in ustanovil Samostojno demokratsko stranko. Na volitvah v ustavodajno skupščino (1920) in na parlamentarnih volitvah (1923) Lujo ni bil izvoljen ne v Dubrovniku, ne v Splitu in niti v Zagrebu.

67 »Domače vesti. Lujo vojnovič v Ljubljani.« Jutro, 11. marec 1921, 2.

68 Vodil jo je Vilko Baltič, predsednik deželne vlade od februarja do julija 1921.

69 Vodil jo je ban Tomislav Tomljenović.

70 Resolucije usvojene u Ljubljani i u Zagrebu. HDA-781, 11-2.5.1.4.15. (57).

71 V šolah, vseh kulturnih in znanstvenih ustanovah, tudi ob sodelovanju z matico; prosti uvoz knjig, umetniških del in tiskovin iz matice na osnovi bilateralnih trgovinskih in carinskih predpisov; novinarska svoboda.

72 Recipročni pristop v srednjem in visokem šolstvu (prepis dijakov in študentov, univerzitetni izpitni red; preseljenim učiteljem naj se omogočijo materialna sredstva in varnost).

73 »/.../ kao i planinskom društvu neka bude dozvoljen rad na obim stranama državnih granica.« HDA-781, 11-2.5.1.4.15. (57).

bo naučila spoštovati »naše u narodnom pogledu, kako traži za sebe isto poštivanje.« To spoštovanje se ne sme omejiti na nesmiselne fraze in naj se udejanja z dejstvi in v praksi s spoštovanjem »naciojnalnog karaktera anektovanog područja«, še posebej, ko gre za spomenike, napise, toponomastiko in ortografijo.⁷⁴

V zaključku so izpostavili, da je uspeh pri kulturnih zahtevah povezan z odprtimi gospodarsko-trgovskimi vprašanji. Menili so, »da bi se naši delegati a priori snašli prema Italijanima u inferijornom položaju u slučaju rastavljenoga raspravljanja obiju ovih vrsti pitanja« in da je zato nujno, da naj se o tem razpravlja le skupaj (»postavi junctim«⁷⁵). Predzadnja od 17 točk v resoluciji, ki naj jih na pogajanjih v Rimu delegacija dosledno upošteva, je bila zahteva, da se pogajanja o kulturnih in gospodarskih vprašanjih ne začnejo, dokler Italija ne bo umaknila »svojih četa iz svih delova, koji su rapalskim ugovorom dodeljeni Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, te upravo njihovu ne preda vlastima iste Kraljevine«. V zadnji točki so zapisali, da so prepričani, da bi navedene uredbe za obe državi morale veljati tudi za Reko.⁷⁶

V Ljubljani je 11. marca s svojim 19 strani dolgim referatom,⁷⁷ ki je vseboval analizo in sklepe na osnovi statističnih podatkov iz let 1914–1915 in dejanskega stanja pred in po podpisu rapalske pogodbe, posebej izstopal odvetnik dr. Slavko Fornazarič,⁷⁸ tajnik ljubljanske Pisarne za zasedeno

74 HDA-781, 11-2.5.1.4.15. (57).

75 Načelo o sklenitvi dogovora za eno postavko na način sklenitve tudi za drugo. Junkturna (iz lat. iunctim: združen) klavzula: pravna tehnika pri pogajanjih o pogodbah ali osnutkih zakonov; Duden. Slovar tujk. Tržič Učila International, 2011.

76 HDA-781, 11-2.5.1.4.15. (57).

77 Kreačič navaja datum 21. marec 1921 in 22 strani (18, op. 33), glej: Kreačič, Goranka. »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev«. Prispevki za novejšo zgodovino LVI - 2/2017, 8–32. Referat je podpisan in žigosan z datumom 19. marec 1921 (Vprašanje zaščite manjšin naših ljudskih in drugih šol ter naših kulturnih organizacij v ozemlju, danes anektiranem od Kraljevine Italije. HDA-781, 11-2.5.1.4.16. (57)).

78 Odvetnik in begunec iz Julijske krajine (Bilje). O njegovem življenju in delu glej: Kreačič, »Mož od Soče«.

ozemlje.⁷⁹ Predstavil je številčne podatke o stanju v javnih in zasebnih šolah, vrtcih ter kulturnih ustanovah na anektiranih ozemljih. Izpostavil je težave begunskih otrok z Goriške, ki so še do leta 1919 »ostali v velikem delu brez šolskega pouka« ali pa se ob vrnitvi domov niso mogli izobraževati, ker zdaj šole »niso otvorene« ali pa so »poitalijančene«. Tudi veliko primorskih dijakov in študentov je šolanje nadaljevalo na jugoslovanskih, avstrijskih in čeških gimnazijah, realkah, učiteljskih, licejih in univerzah.⁸⁰ Fornazarič je stanje v šolstvu sklenil z besedami, da je »slika našega šolstva tedaj skrajno žalostna« in da je »v Istri več kot polovica šol zaprtih in poitalijančenih.« V nadaljevanju je orisal položaj gospodarskih društev in kulturnih ustanov, ki ne smejo več delovati ali pa so bile uničene (požig Narodnega doma v Trsu 13. julija 1920). Našteje tudi slovenske tiskarne, ki so jih »soldateska in fašisti« vandalizirali in zažgali. Zadnji del referata je vključeval 22 zahtev, vsebinsko podobnih tistim v skupni resoluciji, ki naj jih jugoslovanska delegacija uveljavi pri pogajanjih z italijansko.⁸¹

Po odhodu iz Ljubljane in Zagreba je Vojnovič Pašiča seznanil o resoluciji in jo strnil v štiri sklope: 1. *Kulturna svoboda, kulturna reparacija, pravična razdelitev in zaščita kulturne dediščine*, 3. *Cerkvena avtonomija*, 3. *Zavod Sv. Jeronima v Rimu*, 82 4. *Šole v Istri*.⁸³ Posebej v zvezi z manjšinskimi šolami je jugoslovanska delegacija kontaktirala ministrstvo za zunanje zadeve 30. maja 1921 in izrazila skrb o izgubi statusa avtonomnih šol.⁸⁴ Vojnovič in Kiseljak sta v Beograd poslala tudi predlog o junkturni klavzuli, torej, da se pogovori o trgovinskem sporazumu z Italijo izvedejo skupaj s

79 Pisarna je bila kot organ Narodnega sveta za Slovenijo ustanovljena skupaj s Komisijo za mirovno konferenco novembra 1918. O pisarni glej: Nečak, Dušan. »Pisarna za zasedeno ozemlje«. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 20/2 (1972), 101–106 in Kreačič. »Mož od Soče, 14–18.

80 HDA-781, 11-2.5.1.4.16. (57).

81 Prav tam.

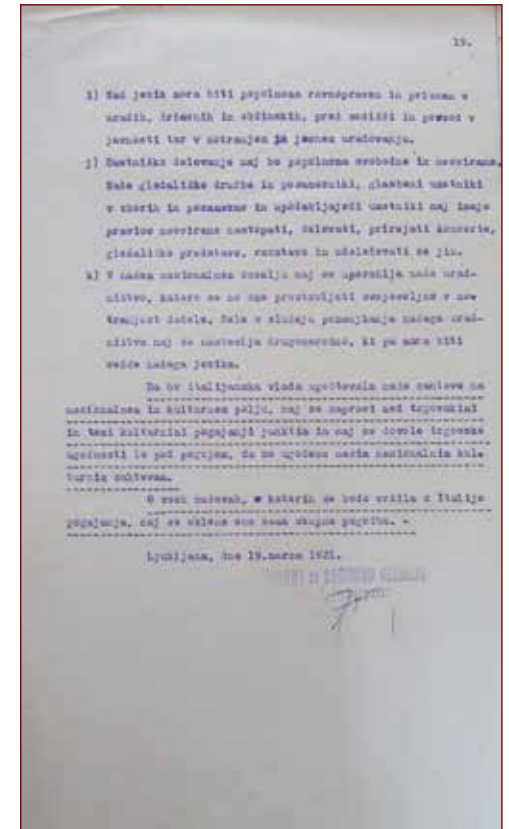
82 Semenišče za študente bogoslovja hrvaškega porekla; med prvo svetovno vojno je bilo zaprto. Namera jugoslovanskih pogajalcev je bila, da se njegov status uredi v korist Kraljevine SHS.

83 Osnutek, posredovan Pašiču 18. marca 1921. HDA-781, 11-2.5.1.2.3. (54).

84 Prav tam, 11-2.5.1.2.5. (54).

pogajanjih o kulturni konvenciji,⁸⁵ kar se je v enem delu uresničilo kasneje z Rimskim sporazumom.

Slika 3: Zadnja stran referata z zahtevami Slovencev v Italiji pred pogajanjih delegacije Kraljevine SHS z italijansko o kulturni konvenciji. Sestavil in prebral ga je Slavko Fornazarič v Ljubljani 11. marca 1921.⁸⁶

Mesec dni po imenovanju v ekspertno skupino je Vojnovič o »kulturni konvenciji« v rapalski pogodbi povedal, da pri Italijanih računa na »velikodušnost in razumevanje za naš narod, ki je skozi zgodovino dokazal, da bolje pozna italijanskega kot le-ta nas«. Poudaril je, da »bodo nastala zelo delikatna vprašanja v zvezi z vprašanjem ozemlja, ki pripada po rapalski pogodbi Italiji« in da »se bodo bodoča pogajanja morala vršiti v prijateljski atmosferi – to so oni moralni odnošaji – o katerih govori rapal-

85 »Molimo ovlaštenje predsednika vlade, da smemo italijanski delegaciji v slučaju potrebe avtoritativno izjaviti, da trgovački ugovor in kulturna konvencija tvore jednu cjelinu, pa ako s jedne strane više tražimo, tu smo s druge strane pripravi na veće koncesije. Molimo odgovor najhitrije. Vojnovič – Kiseljak.« (Rim, brez datuma. HDA-781, 11-2.5.1.2.6. (54)).

86 Prav tam.

ska pogodba – in to atmosfero more ustvariti samo obojestransko časopisje, predvsem italijansko, ki mora prevzeti nalogo, da črpa iz najzanesljivejših virov informacije o naši državi in da paralizira še vedno močno kampanjo neodgovornih fanatičnih elementov.«⁸⁷ Fanatičnost ni usahnila, ampak se je stopnjevala in z nastopom fašistične oblasti 31. oktobra 1922 postala jedro in gonilo državne politike v odnosu do Jugoslavije.

Slika 4: Ena od italijanskih vesti o prihodu jugoslovanske kulturne komisije z Vojnovičem v Rim (La Tribuna, 26. maj 1921).⁸⁸

Skupino italijanskih ekspertov je vodil senator Francesco Ruffini (1863–1934), ob njem sta bila znana člana: »filozof fašizma«, bodoči šolski minister in avtor šolske reforme Giovanni Gentile (1875–1944) ter senator in eden od vodij iredente, Francesco Salata (1876–1944).⁸⁹ Kot predpogoj za sklenitev kulturnega sporazuma je bil na prvi seji 17. junija 1921 prebran obsežen Vojnovičev memorandum. Koncipiral ga je še dva dni pred začetkom pogajanj.⁹⁰

V memorandumu so izpostavljene številne obtožbe in zahteve po odškodnini zaradi zločinov italijanske vojaške in civilne oblasti na zasedenih ozemljih (umori, pregoni, zapiranja šol in prisilno poitalijančevanje). Po

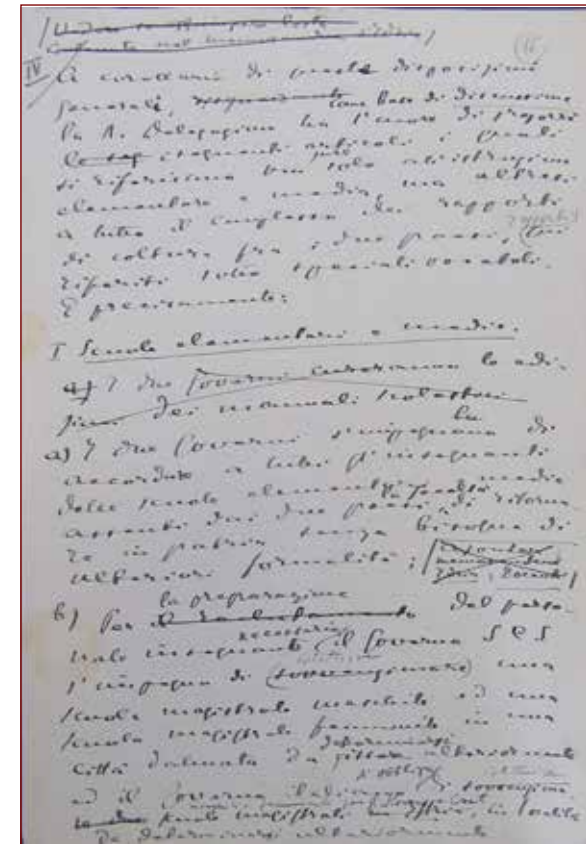
87 »Naši kulturno-politični odnošaji z Italijo.« *Slovenski narod*, 13. marec 1921, 2.

88 Novinski isječci o Luju Vojnoviču u inozemnem tisku. HDA-781, 2-1.3.5.2. (8).

89 Tudi načelnik Osrednjega urada za nove pokrajine (Ufficio Centrale per le Nuove provincie), ustanovljenega julija 1919.

90 HDA-781, 11-2.5.1.2.7. (54).

Vojnovičevih besedah je po tem v dvorani nastala grobna tišina⁹¹ oziroma je njegovo branje na Italijane naredilo »globok vtis« ...⁹²

Slika 5: V italijanščini napisan Vojnovičev zadnji osnutek memoranduma za jugoslovansko delegacijo pri pogajanjih o kulturni konvenciji 17. junija 1921 (stran 15 od 27, razdelek o osnovnih šolah).⁹³

Senator Ruffini je zahteval odpoved seje, vse dokler italijanska delegacija ne preuči vsebine memoranduma. Kakorkoli, pogovori se niso nada-

91 Grijak in Čosić, *Figure politiche*, 89.

92 Besedilo telegrama Pašiču (rokopis): »Eccellenza Pachitch, Belgrade. Na juceransjoj sednici pro-citani nasi predlozi proizveli na Talijane dubok upeccatak. Sednica odgagjena za odgovor. Molimo odugovlacite sve pregovore s njima tamo. Vojnovic, Kiseljak. 19. VI. 1921.« HDA-781, 11-2.5.1.2.8. (54).

93 Prav tam.

ljevali in so bili zaradi ministrske krize v italijanski vladi⁹⁴ dokončno prekinjeni avgusta 1921. Salata je Vojnoviča o prekinitvi dela italijanske komisije za kulturo obvestil »že« 2. julija 1921.⁹⁵ Čez deset dni je Vojnovič v imenu Kraljevine SHS italijanski delegaciji posredoval še en dopis kot dodatek k memorandumu z dne, 15. junija. V dodatku je bila zahteva o cerkveni avtonomiji Pravoslavne škofije v Zadru (Zadar, Trst, Istra).⁹⁶ 18. julija je Vojnovič Ruffiniju poslal prošnjo za nadaljevanje pogovorov, nazadnje še 31. julija, a zaman.⁹⁷ Možnost nadaljevanja pogovorov je bila iz tedna v teden manjša. Vojnovič in Kiseljak sta 4. avgusta na ministrstvo za zunanje zadeve v Beogradu poslala prošnjo, da italijanski strani pošlje uradni zahtevek o razlogih za zavlačevanje,⁹⁸ a že naslednji dan ju je Pašić obvestil, da se »zaradi težav v italijanski delegaciji« pogovori prekinjajo.⁹⁹ Vojnovič je v imenu Jugoslovanske delegacije zadnji dopis Salati poslal 7. avgusta 1921 in ga v njem obvestil o njenem odhodu iz Rima,¹⁰⁰ naslednji dan pa v Beograd sporočil, da so upoštevali njihovo odredbo o prekinitvi pogajanj in da se vračajo v domovino, kjer bo Kiseljak poročal o celotni situaciji.¹⁰¹ Ena in edina pogajalska seja Delegacij Kraljevine SHS in Italije za kulturno konvencijo se je tako skoraj promptno začela in zaključila v Rimu, 17. junija 1921.

94 Razpust parlamenta 30. marca in volitve 15. maja 1921.

95 HDA-781, 11-2.5.1.1.5. (53).

96 Prav tam, 11-2.5.1.1.7. (53).

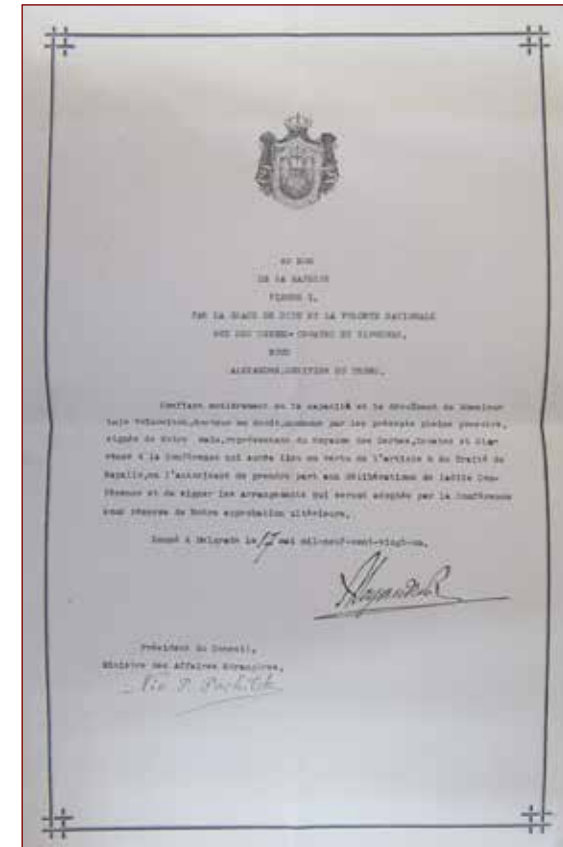
97 Prav tam, 11-2.5.1.1.8. in 11-2.5.1.1.10. (53).

98 Prav tam, 11-2.5.1.2.12. (54).

99 Prav tam, 11-2.5.1.2.13. (54).

100 Prav tam, 11-2.5.1.1.8. in 11-2.5.1.1.10. (53).

101 Rim, 8. avgust 1921: »Izvršili smo Vašu naredbu. Vračamo se po naredbi na vaša ranija opredeljenja. Delegat Kiseljak doči če iz Zagreba u Beograd da tačno izvesti o položaju. Vojnovič.« Prav tam, 11-2.5.1.2.14. (54).

Slika 6: Zunanji minister Nikola Pašić je Luja Vojnoviča 17. maja 1921 imenoval za člana Komisije Kraljevine SHS za dogovor o kulturni konvenciji s Kraljevino Italijo.¹⁰²

Vojnovič se je ukvarjal tudi z materialno zapuščino Antona Mahničča, ki je bil novembra 1896 imenovan za škofa na Krku (tu je bil ustoličen 27. marca 1897), kjer je, razen v obdobju zdravljenja po konfinaciji v Frascatiju, stalno živel in služboval vse do smrti leta 1920. Če je slovenski kulturni in duhovni prostor zaznamoval predvsem kot nosilec slovenskega kulturnega boja, je na Hrvaškem deloval bolj pastoralno. Mahnič je večkrat odločno nastopil proti italijanskim oblastem, še posebej proti vrhovnemu komandantu vice-

102 Prav tam, 11-2.5.1.2.1. (52).

admiralu Umbertu Cagniju, njegovemu tajniku poveljniku Dentiju in komandantu kvarnerskih otokov ter kapetanu fregate Türu. V *Slovincu* so februarja 1919 objavili njegovo pismo, naslovljeno na Cagnija 3. januarja 1919. V njem je orisal razmere na otokih in težave, s katerimi so se srečevali duhovniki, ki jih je branil ter zavrnil Cagnijevo zahtevo po seznamu cerkva, v katerih se v liturgiji sme uporabljati slovanski jezik.¹⁰³ V Slovenskem narodu so o njem zapisali: »Ko se je začela vojna, je moral kot škof braniti svoje hrvatske duhovnike pred nasiljem laških generalov. /.../ Laški teroristi so sivolasega, bolehnega škofa odvesli v Italijo ter ga držali nad leto dni interniranega.«¹⁰⁴ Na Krku se je ukvarjal z vprašanjem glagoljaštva in leta 1902 tu ustanovil tiskarno Kurykta. Zaslužen je za ustanovitev Staroslovanske akademije (danes HAZU). Izdajal je časopis *Pučki prijatelj*, mesečnik *Svečenička zaje-dnica*, *Hrvatsko stražo* (hrvaška naslednica *Rimskega katolika*). Podpiral je hrvaško akademsko društvo Hrvatska z njihovim glasilom *Luč*, v Senju je ustanovil Leonovo društvo in Pijevo društvo za katoliški tisk v Zagrebu.¹⁰⁵

Škofijski kancler kurije na Krku Matej Polonijo je še pred Mahničovo smrtjo 14. decembra 1920 Ministrstvu za zunanje zadeve iz Crikvenice v Beograd poslal telegram, da zaradi bližajoče se Mahničeve smrti¹⁰⁶ in iz strahu pred ponovnim ropanjem D'Annunzijevih (»pljačkama D'Annunzijanaca«) želi opozoriti italijansko vlado, da je odgovorna za škofovo zasebno lastnino, ki se uporablja v izobraževalne namene, kot tudi za vsakršno poškodovanje cerkvene lastnine ter ogrožanje duhovščine. Telegram je bil poslan mesec dni po tem, ko so škofovo domovanje izropali, demolirali in povzročili za okoli 50.000 lir škode »konkurenčni« arditii.¹⁰⁷ Situacija na Krku in povsod, kjer

103 Meglič, Mateja. »Čuvar s Jadrana«: škof Anton Mahnič med prvo svetovno vojno. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta. Oddelek za zgodovino, Ljubljana, 2007, 65.

104 »Vladika dr. A. Mahnič.« Slovenski narod, 18. december 1920, 2.

105 *Osebnosti. Veliki slovenski biografski leksikon. Od M do Ž*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008, 650–651; Meglič. »Čuvar s Jadrana«, 11–14; Gverić, Ante. »Na razmeđu svetova. Stavovi dalmatinskih biskupa prema jugoslavenskom ujedinjenju i talijanskoj okupaciji Dalmacije (1917. –1920.)« V: *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država: zbornik radova*, 93–130. Sveučilište u Zadru, 2021, 98.

106 »Povodom predstojeće smrti krčkoga biskupa Mahnića«. HDA-781, 11-2. 5. 1. 4. 9. (56).

107 O zaštitni ostavštine krčkog biskupa Antuna Mahnića. Prav tam.

sta živeli slovenska in italijanska manjšina, se je po Mussolinijevem prihodu na oblast le še slabšala, na Slovenskem posebej po sprejetju Gentilijeve reforme oktobra 1923, ko je bil sprejet zakon o šolski reformi s postopno odpravo pouka v slovenščini na osnovnih šolah v Julijski krajini.

DELO PO PRENEHANJU AKTIVNOSTI KULTURNE SEKCIJE

Po nalogu Nikole Pašića se je Vojnovič iz Rima vrnil v službo na ambasadi v Parizu¹⁰⁸, a ne na delovno mesto veleposlanika, kot si je želel že pred meseci in je to pričakal od vlade ali po posrednikih od regenta. Maja 1921 se je regent Aleksander mudil v Parizu, ravno v času nenadne smrti veleposlanika Vesnića,¹⁰⁹ ki je bil kot nekdanji zunanji minister več kot kompetenten za to delovno mesto. Vojnoviča sta zdaj računala, da bo veleposlaniško mesto zasedel prav Lujo. Tudi v *Slovincu* so konec maja objavili kratko vest, da na to prav tako računajo v Demokratski stranki, katere član je bil Lujo, a na koncu dodali, »da radikali tega mesta ne bodo dali iz rok« in »da je skoraj gotovo, da bo za poslanika v Parizu imenovan dr. Velizar Janković.«¹¹⁰ Bolj optimistični so bili pri demokratskem *Taboru* in zapisali, da je Vojnovič znana osebnost, ki je vrsto let živela v tujini in da bi bilo prav si želeti, da bi za to na najpomembnejšem diplomatskem mestu Kraljevino SHS zastopal »mož Vojnovičeve evropske duševne širine.«¹¹¹ Na koncu je kot odpravnik poslov jugoslovanske diplomatske misije v Parizu postal Miloš V. Mihailović, ki je to službeno mesto zasedal že v času Vesnićevega vodenja vlade in zunanjega ministrstva. Četudi se je Vojnovič pod vplivom iredente zoperstavljal s »propagandno publicistiko«, je po koncu dela za ekspertno

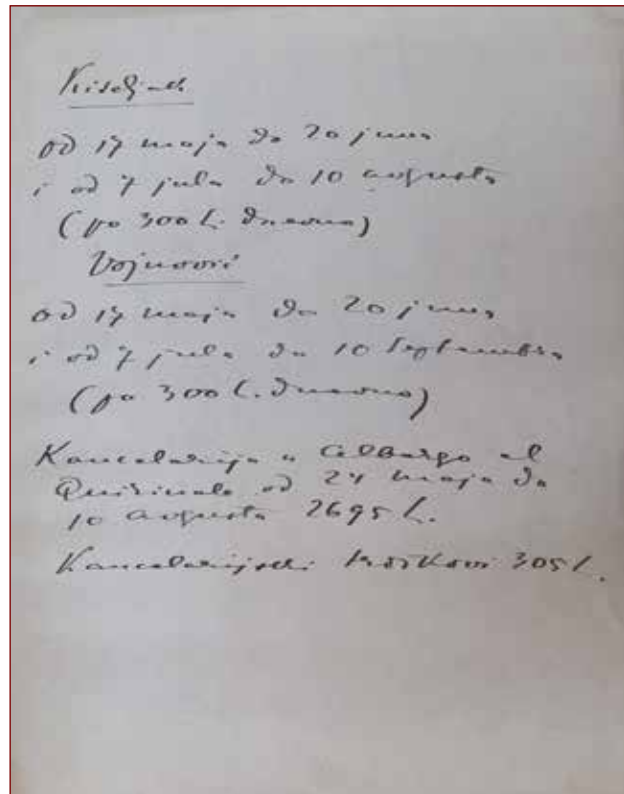
108 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 89.

109 »Dr. Milenko Vesnić je dne 28. maja t. l. v Parizu nagloma umrl ter bil prenesen na ondotno poslaništvo. Njegova kraljevska Visokost regent Aleksander je, dasi se mudi v Parizu v najstrožjem inkognitu, prišel na poslaništvo ter izrekel gospe Vesnićevi svoje sožalje.« Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani / Deželne vlade za Slovenijo/Pokrajinske uprave za Slovenijo. 4. junij 1921, III. (št. 120 z dne 31. maja 1921), 60. Stalna povezava: <https://hdl.handle.net/11686/file207> (dostop: december 2023).

110 Srbski politik in ekonomist, član Pašićeve Narodne radikalne stranke, do takrat minister več resorjev. »Kdo bo Vesnićeve naslednik?« *Slovenec*, 31. maj 1921, 3.

111 »Notranja in zunanja politika«. *Tabor* (Maribor), 3. junij 1921, 2.

skupino, ki pa ni bila uradno razpuščena,¹¹² ostal na skromnem diplomatskem položaju, kar je skušal spremeniti z zagovarjanjem »integralnega jugoslovanstva,« ki pa ga je dotlej zavračal.¹¹³

Slika 7: Ena od zabeležk o administrativnih stroških članov Komisije Kraljevine SHS za kulturno konvencijo v Rimu avgusta 1921 (Kiseljak od 17. maja do 20. junija in od 7. julija do 10. avgusta, Vojnovič od 17. maja do 20. junija in od 7. julija do 10. septembra, oba po 300 lir dnevno; pisarna v hotelu Quirinale od 24. maja do 10. avgusta 2695 lir in pisarniški stroški 305 lir).¹¹⁴

112 O svojem statusu delegata v komisiji je Vojnovič pisal Pašiču 12. septembra 1921. HDA-781, 11-2.5.1.2.15. (54).

113 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 8.

114 Podaci o troškovima delegacije. HDA-781, 11-2.5.1.5. (59).

Marca 1921, kmalu po imenovanju v ekspertno skupino, je Vojnovič v enem od intervjujev sam izpostavil, da se bodo kulturni odnosi med sosedama »celili dolgo«, predvsem zaradi superierne države Italije in nekaterih »naših jadranskih narodnih odpadnikov«, pohvalil pa je simpatije in zavezništvo pred pol stoletja in v Šibeniku rojenega Nikolo Tommasea (Niccolò Tommaseo), italijanskega književnika in esejista iz 19. stoletja, ki je prevajal iz hrvaščine. Dodal je, da do leta 1914 Italija ni bila v dovoljšni meri seznanjena z jugoslovansko kulturnim razvojem, saj ni bilo »nobene narodne propagande v inozemstvu«. O Londonskem sporazumu in Italiji pripadajočih ozemljih pa je povedal, da soseda »tega dela našega naroda ni smatrala za sestavni del naše narodne celote, ampak za sovražno avstrijsko ozemlje, ki je bilo nekdaj italijansko, pozneje pa s silo poslovanjeno.«¹¹⁵

Šele septembra 1922, leto dni po prekinitvi pogajanj, sta kulturni komisiji Kraljevine SHS in Italije sklenili dogovor v delu za sistematizacijo in delitev premoženja, a v tem segmentu bilateralnih srečanj Lujo ni sodeloval.¹¹⁶

Mussolini kot predsednik vlade in zunanji minister Momčilo Ninčič ter predsednik vlade Pašič so tako v začetku leta 1924 v Rimu podpisali sporazum, ki je izničil dele rapalske pogodbe in po katerem je bil status Reke kot svobodne državne enote ukinjen, pristaniško mesto pa je bilo kot središče t. i. Kvarnerske pokrajine priključeno Kraljevini Italiji. Okolica Reke s sosednjim Sušakom je pripadla Kraljevini SHS. Pakt o prijateljstvu in sodelovanju med državama v praksi ni imel tolikšnega učinka na gospodarstvo, razen v okviru carinskih in davčnih olajšav.¹¹⁷

So pa kot velik uspeh sporazum ocenili v Vatikanu. Papež Pij XI. se je dva dni po podpisu srečal s Pašičem, za kar naj bi bil zaslužen Anton

115 »Naši kulturno-politični odnošaji z Italijo.« *Slovenski narod*, 13. marec 1921, 2.

116 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 90.

117 »Obenem sta se izmenjali tudi dve noti, prva, s katero naša vlada izjavlja, da bodo oni dan, ko se objavi nova carinska tarifa, stopile v veljavnost tudi olajšave, predvidene v pogodbi, kakor postavke za blago, ki se iz Italije uvažajo v našo državo. Druga nota izjavlja, da se bodo nadaljevala pogajanja o onih predmetih, ki sedaj niso mogli biti rešeni.« »Pogodba z Italijo.« *Straža*, 18. julij 1924, 1.

Korošec.¹¹⁸ V upanju, da bi mu bil zaupan veleposlaniški položaj v Vatikanu, je Vojnovič leta 1923 v Zagrebu objavil brošuro *Konkordat sa sv. Stolicam i naše nacionalno pitanje*. Vsa 20. in 30. leta si je vlada prizadevala skleniti sporazum z Vatikanom, posebej Stojadinovičeva, a je bila zaradi nasprotovanja Srbske pravoslavne cerkve neuspešna. Vsebina brošure je izzvala negativno reakcijo pri Pašiću, prav posebno pa pri Miroslavu Krležu, ki je v reviji Književna republika januarja 1924 objavil zapis »O dragem bogu, o grofu Luju Vojnoviču, o tzv. slobodi savjesti i o mnogim drugim velikim i malim stvarima.« V njem je kot podlago za »politično arhireakcijo« uporabil sentimentalno Vojnovičevo sklicevanje na dinastijo, konkordat, cerkev, vero, nacijo, moralo in lastno žrtev pri ustvarjanju nove države.¹¹⁹ A to ni bil prvi Vojnovičev osebni in politični angažma v zvezi s konkordatom. Zanj si je prizadeval že pred leti s ciljem postati veleposlanik v Vatikanu, tako da se je skliceval na reverz Rampolle,¹²⁰ že pokojnega kardinala.¹²¹ O »konkordatski

118 O Koroščevi vlogi pri konkordatskih pogajanjih glej: Mithans, Gašper. »Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo«. *Studia Historica Slovenica*, 21/2, 435–595.

119 »On je grof, i ideolog nacionalistički..., on je bio ministar nekakve operetne države, no ipak – ministar, on je odlikovan svim mogućim međunarodnim redovima i naslovima, i na ta se svoja „odlikovanja« poziva javno, on je političar i propali kandidat jedne takozvane naprednjačke liberalno-demokratske partije, te mislim da ne cu pogoditi daleko od istine napišem li da je ovu svoju lošu i plitku brošuricu napisao isključivo u svome unutrašnjem nemiru i čežnji za prekozemaljskom realnošću ambasadorskog klobuka, kako bi navukao na svoju malenkost pažnju mjerodavnih radikalskih krugova ...« Grijak in Čosić, *Figure politike*, 101.

120 Mariane Rampolla del Tindaro (1843–1913), papeški nuncij in tajnik. Novica o konkordatu »Vatikan in Jugoslavija.« Slovenec, 14. december 1919, 3: »Jutranji List prinaša pogovor svojega poročevalca z Lujo conte Vojnovičem v Splitu o diplomatskih odnošajih med Jugoslavijo in Vatikanom. Vojnovič je navedel, da je ime Jugoslavi prišlo v diplomatske listine konvencije literae reversales kardinala Rampolle. Po Vojnovičevem mnenju se med Jugoslavijo in Vatikanom sklene nov konkordat, ki bo uredil razmerje Jugoslavije nasproti katoliškemu prebivalstvu. V interesu Svete stolice same je, da se uporaba staroslovenskega liturgičnega jezika razširi na vse jugoslovanske škofije.« Podobno v članku »Konkordat med Vatikanom in Jugoslavijo.« Slovenski narod, 14. december 1919, 2.

121 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 131.

brošuri« in njegovi neuslišani ambiciji so v časopisih pisali še pred izidom brošure in še leta po njem.¹²²

VOJNOVIČ O NEUSPEŠNIH POGAJANJH V RAPALLU

O rapalski pogodbi je povedal, da »bo to vprašanje sleje ali pozneje prišlo pred narodni forum« in »je za sedaj sestavni del našega javnega in mednarodnega prava« in da »pomeni konec našega nezdravega spora z Italijani.«¹²³ Podpis pogodbe je posebej razjezil tudi brata Iva: »Consummatum est! – Pokrajina velika i napučena, skoro kao Dalmacija predana je i prodana je! – A antanta u nas ukopana! – Je Ji to bilo nužno? – Ko je tu izdao? – Lani u ovo doba nije bilo govora i Zadar i Lastovo! – Ne! ne! ne! i ne!... Istrija se ne prodaje! Ni Slovenačka; Ni Zadar; Ni Lastovo! – Ko je kriv neka plati! To kažem ja! – /.../ Ko je i što je prisilio „naše“ da potpišu talijanski ultimatum? – Nemoj se izložiti dok ne vidiš kako će narod to primiti. ... Zahvali Bogu da su te do sada bacili u tminu!« Ob tem je dodal, da »nijedan sin Kosta Vojnovića ne bi bio potpisao predaju Goričke i Tršćanske Slovenije, Istre, Rijeke, Zadra ...«¹²⁴ Ivo je za rezultat iz Rapalla posebej okrivil Trumbića, ki je Luja umaknil iz pogajalske ekipe Odbora.¹²⁵ Tudi po

122 Več časopisnih izrezkov brez datacije in/ali paginacije v HDA-781, 2-1.3.5.3.5, mapa: O knjizi Luje Vojnovića Konkordat sa svetom stolicom in naše nacionalno pitanje. Zagreb 1923: »Neće svaki odobravat sva njegova načela, ali svakomu ko želi pravi napredak i konsolidavanje naše mlade države, to učeno djelo razbistriti će pojmove toliko važnog pravnog pitanja o odnošaju izmegju države i crkve, napose katoličke.« (»Književnost.« *Narodna svijest*, št. 50, 1923). Pohvalno so o Vojnovičevi brošuri 29. oktobra 1923 zapisali v *Zagreber Tagblatt*: »Konkordat sa sv. Stolicam i naše nacionalno pitanje. Der Autor, ein genauer Kenner des Vatikans und des ganzen Religiösen Problems, stellt in einigen prägnanten Seiten die Natur die Natur und die Geschichte des Konkordates dar, ...«. O brošuri v članku »Težak očitek Vojnoviču« pa v *Slovencu* (25. november 1924, 2) pišejo posebej v času pred parlamentarnimi volitvami leta 1925: »Na včerajšnjem shodu demokratov se je na govorniškem odru pojavil tudi Vojnovič in oboževal v svojem govoru Srbe. Ker je vedno dobival denar iz dispozicijskega fonda, se sedaj priljubljuje radikalom, da bi ga postavili za poslanika v Vatikanu.«

123 »Naši kulturno-politični odnošaji z Italijo.« *Slovenski narod*, 13. marec 1921, 2.

124 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 88–89 (povzeto po: Maštrović, Pisma Iva Vojnovića. Knjiga druga, 386–387).

125 »Od puste seljačke zavisti on [Trumbić, op. a.] je odstranio od pregovora Luja i time stavio državu in sramotnu situaciju Rapalskog mira. Time, da Time! /.../ On bude grobljubljaar Istrije, Zadra, Lastova!« Maštrović, Pisma Iva Vojnovića. Knjiga prva, 409.

Trumbičevem odstopu z mesta zunanjega ministra deset dni po podpisu pogodbe Ivo mnenja o njem ni omilil. Maja 1921 je eni od prijateljic resolutno napisal, da je »nula«, zaradi katere je Jugoslavija izgubila Zadar.¹²⁶ Lujo je nezadovoljstvo s Trumbičem kot sopodpisnikom rapalske pogodbe in Pašičem, sopodpisnikom Rimskega sporazuma 27. januarja 1924, v osebni korespondenci in javno izražal sicer bolj prikrito kot njegov starejši brat.¹²⁷

V PARIZU IN DOMA

V ključnih trenutkih Lujo Vojnovič v politični areni ni pustil izrazitega pečata, deloval je v ozadju in (pre)pogosto po lastni volji, zato je dajal vtis samopašnosti. Njegovo in bratovo dojetanje delovanja v zunanji politiki se ni odražalo na način, kot se ga sam spominja, dokumentira in popisuje. Tudi članstvo v Demokratski stranki mu ni prineslo vidnega položaja v visoki politiki. Malo pred diktaturo je bil imenovan za diplomatskega predstavnika Mednarodnega inštituta za intelektualno sodelovanje v Parizu (International Institute for Intellectual Cooperation in Paris).¹²⁸ Inštitut je leta 1922 v želji po miru prek kulturnega in znanstvenega sodelovanja ustanovila Liga narodov.¹²⁹ Zgodovinarji ocenjujejo, da je pri imenovanju Vojnoviča šlo za (ponovno) »politično sinekuro« po neuspehu na pogajanjih v Rimu. V poznih letih je bil kot član Jugoslovanske radikalne zajednice imenovan za senatorja v Stojadinovičevi vladi¹³⁰; ta funkcija se je, na primer, po šestih letih iztekla Ivanu Hribarju. O njegovem sprejemu pri Mussoliniju 23. maja

126 Nica, 7. maj 1921: »A Trumbić: 0+0=0!! – Ah! /.../ I toj nuli imamo zahvaliti da smo izgubili Zadar!« Prav tam, 413–414.

127 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 101.

128 Delegat Kraljevine Jugoslavije pri Mednarodnem odboru za intelektualno sodelovanje v okviru Zveze narodov. »Osebna vest.« *Jutro*, 30. julij 1929, 4.

129 »Komisija in institut imata za smoter svojega delovanja – s poslanstvom duha zblíževati in sporazumevati narode med seboj in delati za mir. V tem smislu je važna akcija za zboljšanje šolskih knjig – za odstranitev vsega, kar bi moglo kakorkoli žaliti ali v mladini vneti mržnjo do drugih narodov, nadalje zveze med znanstvenimi ustanovami, organiziranje mednarodnega izmenjavanja knjig, izmenjavanje profesorjev in dijakov, zaščita književnih in znanstvenih pravic itd.« »Mednarodno intelektualno sodelovanje.« *Jugoslovan*, 2. avgust 1930, 4.

130 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 8; »Novi senatorji.« *Slovenec*, 10. januar 1938, 1.

1938 so v *Jutru* zapisali: »V Italiji se že nekaj dni mudi jugoslovanski senator Lujo Vojnovič. V Rimu ga je sprejel tudi Mussolini.«¹³¹ Obisk je bil zagotova posledica Stojadinovičevih zaslug za senatorsko imenovanje in njegove politike približevanja Nemčiji in Italiji.¹³²

V Parizu je imel pogosta predavanja,¹³³ a za njegovo strokovno, literarno in življenjsko delo velja knjiga *Histoire de Dalmatie* z 892 stranmi,¹³⁴ ki jo je leta 1934 v francoščini v dveh delih izdal pri pariški založbi Hachette in z mecensko podporo vlade oziroma Bogoljuba Jevtića. Večino časa jo je pisal v Sloveniji – v Celju, kamor je pogosto prihajal na delovni obisk.¹³⁵ Knjiga je povzročila precej negativnih odzivov med fašisti v Italiji.¹³⁶ Lujeva bibliografija je raznolika: trideset književnih del in vrsta člankov v več evropskih in domačih jugoslovanskih časopisih. Za zasluge v publicistiki in zgodovini pisju mu je Francija leta 1934 za *Histoire de Dalmatie* podelila Legijo časti (*Commandeur de la Legion d'Honneur*), leta 1936 je prejel še nagrado Francoske akademije.¹³⁷ O njegovih javnih nastopih in predavanjih so v mariborskem *Taboru* decembra 1922 zapisali: »/.../ vse, kar pove, izraža široko obzorje, globoko preišljenost in na zunaj pravi francoski esprit.«¹³⁸

Veliko je potoval in odlično govoril več jezikov. Pisal in objavljajal je v francoskih, italijanskih, avstrijskih, čeških, ruskih in argentinskih časopisih. Posebno mesto v njegovem zasebnem in javnem življenju so imeli

131 »Senator Vojnovič pri Mussoliniji.« *Jutro*, 24. maj 1938, 5.

132 Grijak in Čosić, *Figure politike*, 159.

133 Na primer februarja 1930: »Jugoslovanski književnik grof Lujo Vojnovič je imel na Sorbonni predavanje o jugoslovanski civilizaciji. Predavanju so prisostvovali številni prijatelji Jugoslavije in kr. poslanik v Parizu dr. Spalajković ...« »Jugoslovansko predavanje v Parizu.« *Slovenski list*, 17. februar 1930, 2.

134 »Ta spis predstavlja življenjsko delo diplomata in publicista, dubrovniškega zgodovinarja dr. Luja kneza Vojnoviča, brata pokojnega dramatika Ive Vojnoviča. To delo, ki je posvečeno svetemu spomenu blagopokojnega kralja Aleksandra ...« »Kulturni pregled. Iz Dalmacije o Dalmaciji.« *Jutro*, 20. februar 1935, 3.

135 Prav tam; »Kulturni obzornik.« *Slovenec*, 4. maj 1935, 4.

136 »Fašistički napadaj na Luja Vojnoviča.« *Istra*, 28. junij 1935, 26/3.

137 Arhinet–Obitelj Vojnovič (dostop: junij 2022).

138 »Revizija človeka, a ne ustave.« *Tabor* (Maribor), 6. december 1922, 1.

Dubrovnik, Cetinje, London, Pariz, Nica, Rim in z nekaj manj odkritega navdušenja tudi Beograd. Glavno mesto je bilo tudi njegovo zadnje službeno mesto pred začetkom vojne in preden se je maja 1940 preselil v Zagreb. Tu je živel v precej skromnih življenjskih pogojih in umrl v visoki starosti 18. aprila 1951. Pokopan je v družinski grobnici v Dubrovniku.¹³⁹

139 Gulič, Milan. »Politički predstavnici dalmatinskih Srba u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije.« V: *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza. Hrvatsko-srpski odnosi u kontekstu društvenog razvoja dve Jugoslavije 1918-1991*, ur. Bojan Dimitrijević, Mario Jareb, 35–66. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2018, 65.

VIRI IN LITERATURA

Neobjavljeno gradivo

Hrvatski državni arhiv, Zagreb: Obiteljski fond Vojnović, HR-HDA-781-2,-11, -13.

Časopisni viri

Istra (Zagreb)

Journal des débats (Pariz)

Jugoslavija (Ljubljana)

Jugoslovan (Ljubljana)

Jutro (Ljubljana)

Mariborski delavec (Maribor)

Narodna svijest (Dubrovnik)

Naš list (Kamnik)

Novo doba (Split)

Slovenec (Ljubljana)

Slovenski list (Ljubljana)

Slovenski narod (Ljubljana)

Sokolski glasnik (Ljubljana)

Straža (Maribor)

Tabor (Maribor)

Zagreber Tagblatt (Zagreb)

Literatura

Antič, Igor (prevedel in priredil). *Duden. Slovar tujk*. Tržič: Učila International, 2011.

Čapo, Hrvoje (prir.). *Hrvatska u diplomatskim izvješćima Sjedinjenih Američkih Država 1918. – 1929*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.

Grijak, Zoran in Čosić, Stjepan. *Figure politike: Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.

Gulič, Milan. »Politički predstavnici dalmatinskih Srba u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije.« V: *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza. Hrvatsko-srpski odnosi u kontekstu društvenoj razvoja dve Jugoslavije 1918-1991*, ur. Bojan Dimitrijević, Mario Jareb, 35–66. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2018.

Gverić, Ante. »Na razmeđu svetova. Stavovi dalmatinskih biskupa prema jugoslovenskom ujedinjenju i talijanskoj okupaciji Dalmacije (1917.-1920.)« V: *Istočnojadranski prostor između sloma Habsburške Monarhije i stvaranja novih država: zbornik radova*, 93–130. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2021.

Hercigonja, Dunja. *Velika Britanija i spoljnopolički položaj Jugoslavije 1929-1933: britanska politika prema jugoslovensko-italijanskim sukobima u vreme svetske privredne krize*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1987.

Karaula, Željko. »Samozvani grof i „Srbin-katolik“ Lujo Vojnovič - austrijski konfident na dvoru kralja Nikole I. Petrovića?« V: *Crna Gora i crnogorsko pitanje u Prvom svjetskom ratu 1914-1918. godine: događaji i posljedice*, ur. Radulović, Dragan, 223–260. Cetinje: Matica crnogorska, 2015.

Kreačić, Goranka. »Mož od Soče: portret dr. Slavka Fornazariča, borca za narodnostne pravice primorskih Slovencev«. *Prispevki za novejšo zgodovino LVI - 2/2017*, 8–32.

Les Croates et les Slovènes ont été les amis de l'Entente pendant la Guerre: quelques documents officiels tirés des archives militaires d'Autriche-Hongrie. Présentés par François Barac, Paris: Imprimerie Lang, Blanchong et Cie, 1919.

Maštrović, Tihomil. *Pisma Iva Vojnovića. Knjiga prva. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Dubrovnik: Matica hrvatska, 2009.*

Maštrović, Tihomil. *Pisma Iva Vojnovića. Knjiga druga. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Dubrovnik: Matica hrvatska, 2009.*

Meglič, Mateja. »Čuvar s Jadrana“: škof Anton Mahnič med prvo svetovno vojno. *Diplomsko delo. Filozofska fakulteta. Oddelek za zgodovino, Ljubljana, 2007.*

Mithans, Gašper. »Anton Korošec in apostolski nuncij Ermenegildo Pellegrinetti: politični katolicizem, manjšinsko vprašanje in konkordat med Svetim sedežem in Kraljevino Jugoslavijo«. *Studia Historica Slovenica*, 21/2 (2021), 435-595.

Nečak, Dušan. »Pisarna za zasedeno ozemlje«. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* 20/2 (1972), 101–106.

Osebnosti. Veliki slovenski biografski leksikon. Od M do Ž. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008.

Šišić, Ferdo. *Dokument o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*. Zagreb: Naklada Matice hrvatske, 1920.

Z.(upanič). »Podsekcija jugoslovenske Etnografske sekcije na konferenci mira v Parizu 1919 za slovensko-nemško mejo, za Prekmurje in čehoslovaško-jugoslovanski koridor.« *Etnolog* (Ljubljana), 1928, letnik 2, 86–89.

Spletni viri

Gačič, Aleksandra. *Dr. Bogumil Vošnjak – politik in diplomat: doktorska disertacija*. Filozofska fakulteta. Oddelek za zgodovino, Maribor, 2014. Dostopno na: <https://dk.um.si/lzpisGradiva.php?id=44647> (dostop: november 2023).

Germadnik, Janko. »Blišč in beda prve slovenske domovine«. Dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/blisc-in-beda-prve-slovenske-domovine> (dostop: junij 2023).

»Kiseljak, Marije.« *Hrvatski biografski leksikon*. Dostopno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10417> (dostop: december 2023).

»Milenko Vesnić.« *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani /Deželne vlade za Slovenijo/ Pokrajinske uprave za Slovenijo*. 4. junij 1921, III. (št. 120 z dne 31. maja 1921). Dostopno na: <https://hdl.handle.net/11686/file207> (dostop: december 2023).

»Obitelj Vojnovič.« *Arhinet. Registar arhivskih fondova u zbirki Republike Hrvatske*. Dostopno na: http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=3_12357 (dostop: junij 2022).

»Rapalska pogodba med kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in med kraljevino Italijo.« *Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 27. december 1920, št. 149. Dostopno na: <http://hdl.handle.net/11686/210> (dostop: november 2023).

»Vojnovič, Lujo.« *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, 2021. Dostopno na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65238> (dostop: junij 2022).

POVZETEK

V članku je v prvem delu predstavljena osebnost in zgodnja kariera Luja Vojnoviča (1864-1951), hrvaškega pravnika, književnika, publicista in politika, ki je v času pariške mirovne konference s svojim znanjem tujih jezikov in poznavanja zgodovine Dalmacije sodeloval kot član v etnografski sekciji v okviru Jugoslovanskega odbora. Njegovo življenje je bilo pestro, zaposlen je bil na cefinjskem, beograjskem in bolgarskem dvoru, sodeloval na mirovnih pogajanjih Balkanske zveze v Londonu (1912), delal je tudi na bolgarskem dvoru kot vodja knjižnice. Aktivno je spremljal evropski tisk, pred in med vojno posebej italijanskega v povezavi z jadranskim vprašanjem ter združitvijo Slovencev, Hrvatov in Srbov. Tudi sam je objavljala (njegovo najbolj znano delo je Zgodovina Dalmacije, 1934). Med vojno in po njej je bil član Hrvaškega in Jugoslovanskega odbora, leta 1921 pa je bil imenovan za predsednika delegacije Kraljevine SHS v pogajanjih o odprtih kulturnih in cerkvenih vprašanjih ter šolstvu (t. i. kulturna konvencija - dogovori o repatriaciji kulturne dediščine med državama na osnovi 8. člena rapalske pogodbe). Razgovori v Rimu niso bili uspešni, čeprav se je nanje intenzivno pripravljala in zbirala gradivo za štiri ključna področja: kulturna svoboda, kulturna reparacija, pravična razdelitev in zaščita kulturne dediščine, cerkvena avtonomija, Zavod Sv. Jeronima v Rimu, šole v Istri. Bil je ambiciozen in v odnosu do političnih sopotnikov nerazumljen zaradi pogosto skrajnih stališč o jadranskem vprašanju in položaju Cerkve v monarhiji. Neuspešno se je podal v politične vode kot kandidat JDS. Nekaj časa je bil tudi senator v Stojadinovićevi vladi. Za Zgodovino Dalmacije je prejel francosko Legijo časti.